

Det døde arbejde

Leder

I den offentlige debat – og ikke mindst i debatten på venstrefløjens – har der indenfor de sidste år aflejret sig en opfattelse af, at den teknologiske udvikling i et hidtil uset omfang og tempo bruser hen over samfundet med en stadig stigende mængde af sociale forandringer og problemer i sit kølvand. Den selvsamme debat er dog samtidig præget af en forstemmende mangel på systematiske, teoretiske forsøg på at forstå, forklare og kritisere denne udvikling.

Det er således karakteristisk, at de få teoretiske bidrag til en sådan kritik, der er publiceret herhjemme, stort set ikke har efterladt sig nogen spor. Som et eksempel kan nævnes den lille bog »Teknologi og kapital«, der blev udgivet i 1976¹. Bogen kom så at sig både for sent og for tidligt. *For sent* i den forstand, at den omfattende interesse for den teoretiske rekonstruktions-marxismedebat, der havde præget det forudgående 5-år, var ved at ebbe ud, og i stadig stigende grad blevet afløst af såkaldte mere konkrete diskussioner og analyser af politisk påtrængende problemer i forbindelse med den kapitalistiske krises fremvækst, hvor de grundlæggende teoretiske diskussioner om kritikken af den politiske økonomi jo længere jo mere blev stemplet som upraktiske, verdensfjerne, abstrakte og politisk handlingslammende. Men samtidig kom den teoretiske teknologikritik, som bogen er et bidrag til, *for tidlig*, fordi den i første omgang heller ikke emnemæssigt kunne »blande sig« i denne »konkrete« debat. Det var umiddelbart ikke den teknologiske udvikling, som et led i den kapitalistiske krise, men snarere arbejdsløsheden, krisepolitikken, arbejderbevægelsens reformisme osv., der helt beherskede venstrefløjens – og vores – diskussioner. Og nu, hvor emnet – teknologiudviklingen – er rykket tættere på focus, har venstrefløjens politiske diskussioner henvist den teoretiske kritik, og dermed også den nævnte bog, til glemselens mørke.

Hele dette temanummer om teknologikritik er derfor udsprunget af en – måske upræcis – men nagende utilfredshed med den herskende mening og debat om den nye teknologi, den teknologiske udvikling og venstrefløjens – herunder igen vores egen – teknologikritik. Ikke forstået sådan, at vi bare generelt har været utilfredse med alle analyserne, f.eks. af den elektroniske databehandlings arbejdsløshedsskabende virkning, dens kontrolspekter og dens automations- og robotvisioner. Men sådan, at disse enkeltanalyser, set fra et kritisk samfundsvidenskabeligt standpunkt, dels ligner en kedsommelig gentagelse af den debat om fryd og frygt for det nye, der er opstået ved enhver ny basis-teknologis fremkomst, og dels har været helt uden samfundsteoretiske perspektiver eller inspirationer. Vi har derfor prøvet at tage fat på problemerne på en anden måde.

Hvis man altså ikke skal lade sig nøje med en overfladisk og tingslig fikseret forståelse af, hvad teknologi og -udvikling er, så må disse begrebers sociale indhold og form begribes i sammenhæng med den kapitalistiske produktionsproces' dobbeltkarakter, som såvel arbejdsproces og valoriseringsproces, og med kapitalforholdets udvikling og overgribende betydning for formbestemmelsen af alle det kapitalistiske samfunds sociale relationer og strukturer.

1. *Hans-Dieter Bahr, Richard Vahrenkamp: Teknologi og kapital. Efterskrift af Hans Jørgen Thomsen, København (Rhodos) 1976.*

I sin kritik af den politiske økonomi karakteriserer Marx produktionsprocessen eller rettere arbejdsprocessen på den måde, at vi på dens ene pol finder arbejdskraften eller *det levende arbejde* og på den anden pol naturen og den bearbejdede natur i form af produktionsmidler osv., *det døde arbejde*. I diskussionen af teknologi og -udvikling i det netop angivne perspektiv er et af de afgørende problemer for den marxistiske samfundsteori således forholdet mellem det døde og det levende arbejde. Det døde arbejde, det materielle grundlag for det levende arbejdes reproduktion, bestemmer ikke blot på hvilken måde det levende arbejde skal organiseres, sætter ikke blot betingelserne for det levendes organisering af det sociale liv; det døde arbejde behersker også det levende i den grad, at denne beherskelse forekommer så indlysende og eviggyldig, at det levende arbejdes mulighed for at forestille sig andre måder at organisere sig på og organisere sit forhold til sit produkt – det døde arbejde – forsvinder.

Den skikkelse det døde arbejde har, den teknisk-praktiske udformning af produktionsapparatet og den fysiske udformning af de producerede varer varierer naturligvis indenfor historiske og kulturelle grænser, men såvel indhold som den sociale form, det døde arbejde antager, den kapitalistiske teknologi, tenderer mod stadig større ensartethed. Den sociale form eller de sociale relationers kapitalistiske formbestemthed, den særlige måde hvorpå producenterne organiseres, lever og forstår deres forhold til hinanden og til produktionen (arbejdet og produktet), udvikler sig med kapitalismens gennemslag over alle sociale og rumlige sfærer.

Analysen af denne udviklingsproces har været et grundtema i den marxistiske debat, og forskellige tolkninger af udviklingen har været udgangspunkt for afgørende skillelinier i debatten. For at se hvilke kolossale afstande, der adskiller forskellige standpunkter, behøver man blot at henvise til forskellen mellem den traditionelle partikommunistiske opfattelse af teknologien som i-sig objektiv og neutral, der efter den politiske revolution kan anvendes i socialismens tjeneste (mest prægnant udtrykt i Lenins berømte eller berygtede dictum, at 'socialisme er sovjetmagt plus elektrificering'), og så den opfattelse, der – med udgangspunkt i rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomi – forstår teknologien i bred forstand, dvs. maskineri, produktionsmidler, arbejdsdeling, produktionens sociale relationer, dens planlægning, produkterne m.v., som formbestemt af kapitalens ejendommelige, overgribende samfundsmæssige logik eller rationalitet.

For denne sidste kapitalismekritiske tradition er udviklingsprocessen forsøgt forstået med anvendelse af begreberne formel og reel subsumtion. For en marxistisk samfundsteori om teknikkens udvikling, om kapitalens ekspansion, arbejdskraftens reproduktion, overgangen fra tidligere produktionsmåder til kapitalisme og etableringen af reformismen som arbejderklassens adækvate samfundsforståelse, er de forhold subsumtionsbegreberne skal begribe simpelthen centrale nøgleproblemer. Men der er samtidig tale om begreber, hvis betydningsindhold og dermed analytiske rækkevidde lang fra er endegyldigt teoretisk afklaret (jvf. f.eks. diskussionen heraf i dette nummer og i artiklen af Heiner Stück, Taylorisme og den »reelle subsumtion« i Kurasje nr. 31).

De to begreber, der især er udviklet af Marx i et af forarbejderne til Kapitalen, nemlig *Resultater af den umiddelbare produktionsproces*, sigter kort fortalt mod følgende: den *formelle subsumtion* begriber det forhold, at arbejdsprocessen underordnes kapitalens valoriseringsstvang uden at det medfører strukturelle ændringer i arbejdsprocessen. På basis heraf udtrykker den *reelle subsumtion* den specifikke kapitalistiske produktionsmåde, hvor selv arbejdsprocessens struktur omformes og revolutioneres af kapitalens valoriseringsstvang, bliver et led heri, og hvor det levende arbejde omformes til dødt arbejde, til teknologi.

Perspektiverne i dette er efter vores opfattelse netop en begribelse af teknologien som værende bestemt, såvel i form som i indhold, af kapitalens samfundsmæssige rationalitet.

Det er altså formanlysen, der er sat på programmet. Men også hos Marx selv findes beskrivelser af teknologiens udvikling, specielt i *Kapitalens* afsnit om produktionsprocessen, hvor understregningen af det historiske udviklingsforløb er præget af en adskillelse af form og indhold i analysen af relationen mellem kapital og teknologi. Netop derfor forestår der også hér et kritisk rekonstruktionsarbejde. Og i takt med at dette ikke gennemføres eller medtænkes i teknologianalyserne hører de to begreber til den slags marxistisk vokabular, som let degenererer til besværgelser, og som tomt for indhold er brugbare i enhver historisk-empirisk analyse som overordnet forklaringsinstans, hvortil der kan rekrutteres i tilfælde af teoretisk nød.

Vores ønske med dette nummer er (endnu en gang) at give nogle bidrag til, at den kritiske, teoretiske refleksion igen indfinder sig i teknologidiskussionerne og – analyserne. Vi ville gerne kunne hævde, at vi refererer en spændende og omfattende debat som (da den er fraværende herhjemme) fandt sted i udlandet. Det er ikke tilfældet. Dér som hér er der næsten stille, hvis man ser bort fra en lind strøm af teoretiseren og filosoferen over informationssamfund, futurologiske scenarier og orwellske automationsvisioner.

Vi bringer sporadiske, enkeltstående indlæg, som vi synes er produktive for en marxistisk teknologikritik, men hvis tilblivelseshistorie samtidig vidner om, at også dér er den tidligere omtalte teoretiske debat fra begyndelsen af halvfjerdserne sygnet kraftigt hen. Den naturvidenskabelige formørkelse, den teoretiske forarmelse og den empiriske teknologivurdering følger tilsyneladende i krisens kølvand som rakkerknægte.

I og med, at der er tale om nogle enkeltstående, isolerede indlæg, der går mod strømmen, rejser de naturligvis langt flere spørgsmål, end de besvarer. Vi har bevidst tilstræbt en komposition af nummeret, hvor de temaer og spørgsmål, der behandles i de enkelte artikler gensidig belyser, perspektiverer og kritiserer hianden. Vi betragter det derfor heller ikke som en fremlæggelse af et særligt, sammenhængende standpunkt, som vi i alle spørgsmål føler os forpligtet på, men vi mener de hver for sig og tilsammen indeholder nogle indsigter i kapitalismen udvikling, som er både provokerende og forskningsproduktive med henblik på en videreudvikling af teknologikritikken. Og vi betragter, de spørgsmål der rejses, som helt centrale for det nævnte afgørende spørgsmål for en kritisk, samfundsteoretisk begribelse af den teknologiske udvikling, nemlig på hvilken måde det levende arbejde er underlagt det døde:

På hvilken måde bestemmer den teknisk-videnskabelige udvikling af produktion og produkt da subsummeringen af de levende arbejde under kapitalen til adækvat kapitalistisk arbejdskraft. Omfatter den sociale form for forholdet mellem levende og dødt arbejde også den naturvidenskabelige tænkemåde og teknik. Eller sagt anderledes: Er den teknisk-naturvidenskabelige tænkemåde det objektive grundlag eller forudsætning for både produktionsapparatets og arbejdskraftens subsummering under kapitalen, eller er det langt snarere sådan, at den teknisk-naturvidenskabelige tænkemåde både er forudsætning og en del af den reelle subsumtion. Og er det døde arbejdes stoflige form dermed også en uadskillelig del af dets sociale form. Det levende arbejde er herefter ikke blot behersket af det døde i en form, hvori det, med den klassiske formulering, genstandsgør og eviggør relationerne mellem individerne som relationer mellem ting, men selve produktionen af dødt arbejde ved hjælp af dødt arbejde foregår teknisk-praktisk i sociale former, som fremtræder som evige og naturlige, som objektiv praktisk naturerkendelse. Sagt tilspidset er det ikke uheldige bivirkninger eller en uheldig brug af den teknisk-naturvidenskabelige erkendelse, eller produktionens »kapitaliske hylster«, der er ondets rod, men det er selve denne erkendelsesform og denne sociale form for naturtilegnelse, der udgør problemet.

Hvis man ikke vil affinde sig med den teoretiske armod, der lader sig nøje med at kritisere kapitalens anvendelse af en objektiv og neutral teknologi til undertrykkelse og

udbytning, og dermed implicit sætte sin lid til den politiske magtovertagelses destruering af kapitalens råderet over denne teknologi, så er der ingen vej uden om det teoretiske arbejde. En teknologikritik, der springer dette over, vil også i et politisk frigørende perspektiv vise sig at være ikke blot en omvej, men en blindgyde. Det gælder stadig, hvad Hans Jørgen Thomsen understregede i det omtalte efterskrift, at »en socialistisk og ikke-reformistisk kritik af kapitalismen er med nødvendighed samtidig en kritik af de teknologisk-materielle strukturer, hvorigennem kapitalforholdet reproducerer sig. Hvis det ikke fastholdes, at kapitalismekritik også er en kritik af en bestemt måde at organisere menneskets forhold til naturen og de materielle strukturer i bred almindelighed på, så er der ingen vej uden om reformismen.« (s.57)

Rudi Schmiedes artikel er en kritik af Marx' analyse af den reelle subsumtion. Marx fører ikke sin undersøgelse af det levende arbejdes subsumering under kapitalen igennem og hans begrundelse for arbejdets tiltagende abstrakte karakter bliver derfor utilstrækkelig. Gennem en undersøgelse af den teknisk-naturvidenskabelige tænkemådes fremkomst og dens egentlige udfoldelse i og med fremkomsten og udbredelsen af en ny teknologi søger Schmiede at vise sammenhængen mellem abstraktliggørelse, teknisk rationalitet, automation og den reelle subsumtions endelige tilpasning og formning af det levende arbejde til kapitalens behov.

Harmut Neuendorf søger i sin korte kommentar at kritisere og præcisere bestemmelsen af begrebet om den reelle subsumtion og abstraktliggørelsen af arbejdet. Artiklen gennemgår dels forskellige »læsninger« af den marxske teori og kritiserer samtidig Schmiedes bidrag for at arbejde med en altfor entydig sammenhæng mellem udviklingen af kapitalistisk teknik, abstrakt arbejde og (tabet af) subjektiviteten.

Stefan Breuers artikel er både en anmeldelse af en af de helt centrale referencer i Schmiedes artikel og samtidig en videreudvikling af hans tese om den teknisknaturvidenskabelige tænkemådes samfundsmæssighed og dermed sammenfletning med abstraktliggørelsesprocessen. Hermed uddyber og forklarer artiklen det vanskeligst tilgængelige men også mest centrale sted hos Schmiede. Begge forfattere drager drastiske revolutionsteoretiske konsekvenser af deres Marx-kritik, som – uanset om man er enig eller ej – anskueliggør, hvor centrale problemer en egentlig undersøgelse af forholdet mellem levende og dødt arbejde indeholder.

Povl A. Hansen og Göran Serin tager udgangspunkt i en diskussion af nogle danske bidrag til en marxistisk teknologikritik. De to standpunkter, »den politiske teknologi« og »realanalysetraditionen«, kritiseres begge for – på forskellig måde – at mangle en teoretisk bestemmelse af den kapitalistiske arbejdsproces som

fortsættes side 112.

nyt hos KURASJEs Bogimport

SYMPOSITION BOKFÖRLAG

Hans Peter Duerr

Drömtid - Om gränsen mellan det vilda och det civiliserade kr. 123,00

Jan Thavenius

Liv och historia - Om människan i historien och historien i människan . . . kr. 132,00

Rudi Dutschke

Gå upprätt - En fragmentarisk självbiografi kr. 111,00

Rudi Dutschke

Min långa Marsch kr. 111,00

Donald Broady

Den dolda lärorplanen kr. 42,00

Jan Thavenius

Modersmål och fadersarv kr. 111,00

Bestil bøgerne direkte hos

KURASJE, Krystalgade 16, 1172 København K.

Særrabat for abonnenter.

fortsat fra side 5.

arbejds- og valoriseringsproces. Med udgangspunkt i en sådan bestemmelse skitseres hovedtrækene til en alternativ teknologikritik.

Også artiklen af *Eldred, Hanlon, Kleiber og Roth* følger sig ind i temaet. Den er naturligvis først og fremmest en fortsættelse af den artikel af samme forfattere, som vi bragte i sidste nummer, og dermed et led i deres omfattende projekt med at levere værdiformsanalytisk rekonstruktion af Kapitalen. Men netop fordi denne anden del omhandler lønarbejde-kapitalrelationen og den kapitalistiske produktionsproces, får den ekstra aktualitet i relation til temaet.

redaktionen